

Landsognene.

Koldenbyttel Sogn omgivet af Witswort Sogn samt Husum og Hytten Amter, udgjør den østligste Deel af Landskabet Eidersted, og grændser mod Syd til Trenen og Eideren. Kirken i den østlige Deel af Sognet, 1/4 Miil nordvest for Frederiksstad, 1 1/2 Miil nordøst for Tønning og 1 1/3 Miil syd for Husum. Arealet 4724 Tdr. Marskland, der paa Grund af sin Fedme fortrinlig egner sig til Studegræsning. Desuden hører til Sognet et Forland paa ca. 150 Tdr. Land. Til Sognet hører Drandersum (293 Dgsl.), Westerbøl, Badenkog (297 Dgsl.), Peterskog (1188 Dgsl.), Fresenkog (636 Dgsl.), Schwenkenkog (79 Dgsl.), samt Dele af Byttel og Walsbølkog, Niesbølkog, Dingsbølkog, Damkog og Herrenhallig (forsaavidt den henhører til Land-skabet Eidersted, 810 Dgsl. *).

*) Den øvrige Deel udgjør 300 Dagslet og kaldes Svabsted Herrenhallig.

Sognets Jorder afvande næsten alle til Eideren ved den saakaldte Saxfærge-Sluse i Fresenkogs Dige, hvorfra er Overfart til Ditmarsken; ca. 700 Dsl. Sydermarsk-Jorder og 300 Dsl. Witswort-Jorder henhøre ligeledes til denne Vandløsning. Herrenhallig afvander til Trenen og med denne gennem Sluserne i Byen Frederiksstad til Eideren. Frederiksstad-Tønning-Husum Chaussee passerer Sognet. Talrige Mellemdiger og gamle Flodarme ("Reitflethen") afdele og gennemskjære den herværende Marsk.

I Sognet: Gaden ("de Straat") ved Kirken, bygget paa Mellemdiger, tildeels brolagt, med teglhængte Huse, Præstegaard, Skole og Mølle, forskellige Næringsdrivende og Haandværkere; Norderdige paa Damkogens Mellemdige med Skole, Rantrum dige, Halligdige med Skole; enkelte Gaarde ere Staatshof, Stadthof og Trenchof. Ialt i Sognet 1 Gaard med 150 - 200 Dsl., 13 Gaarde med 100 - 150 Dsl., 18 Gaarde med 50 - 100 Dsl., 6 Gaarde med under 50 Dsl., 29 Huse med Jord (hvoraf 10 ved Gaden), 79 Huse uden Jord (hvoraf 31 ved Gaden). Blandt de nævnte 1 Teglværk, 2 Vindmøller, 5 Kroer, 3 Skolebygninger, 14 Fattigboliger. Af Gaardene ligger 1 med 100 - 150 Dsl. og 10 med 50 -100 Dsl. i Herrenhallig; disse ere kongelige Arvefæstegaarde, der svare en aarlig Kanon. En betydelig Deel af Sognets Jorder er uden Bygninger.

Indvaanere: 970. Studefedning (over 3/4 af Sognets Jorder græsses) og Agerbrug er Hovederhvervet. Dyrkning af Haveurter, der sælges i det nærliggende Frederiksstad, er ikke ubetydelig; derimod har den tidligere industrielle Virksomhed tabt sig med Uldvæverierne i Kjøbstaden, hvorpaa den var baseret. I de sidste 40 Aar skulle henved 50 Gaarde og Huse være nedbrudte i Sognet, og Indvaanerantallet som Følge deraf være aftaget. Denne Omstændighed maa fornemmelig tilskrives Studegræsningens Udvidelse paa det egentlige Agerbrugs Bekostning.

Sognet hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning), Tønning Physicat (Tønning), tredje Digebaands Diggrevskab (Kating), det sidste dog med Undtagelse af Herrenhallig, der er udsondret af Digebaandet. Det danner Landskabet Eidersteds 1 - 4de Lægd. Sognet har 2 Lensmænd; Herrenhallig indbetaler imidlertid Skatter og Afgifter, directe til Landskriveriet. Sognet inddeles i Nørre, Sønder, Øster- og Vester-Kvarteer. Til som Interessent at udøve Stemmeret i Communen udfordres Besiddelse af 40 Dagslet Jord.

Præstekaldet er Valgkald; dets Indtægter anslaaes til 1200 Rd. aarlig. Kirken eier 57 Dagslet contributionsfrie og 9 Dsl. contribuable Jorder, samt 5 Dsl. England ("Spättingland"); af Capitaler ca. 2000 Rd. Hovedskolens Lærer er tillige Organist og Degn. Et Fattiglegat, stiftet 1785, udgjør 3 Dsl. 1 S. Jord.

Kirken, der har været indviet til St. Leonhard, mangler Taarn, men har et ottekantet slankt Spiir ovenover Choret, hvilket er blevet opsat 1826 istedetfor det tidligere sexkantede, som var afbrændt ved Lynild den foregaaende Sommer.

Kirken selv er en ret betydelig, men ogsaa en meget sammenstykket Bygning, i hvis Ydre der findes en broget Sammenblanding af raae Kampesteen, røde Muursteen og rhinlandsk Tuf. Dette sidstnævnte Materiale har ganske vist oprindeligt været det eneherkende i Choret, der tør antages for den ældste Deel af Kirkebygningen, og hvorpaa den gamle Angivelse om Kirkens Anlæggelse ved Aar 1200 synes godt at kunne passe. Men navnlig i det Ydre er Choret i en senere Tid saa godt som heelt blevet ombygget med Muursteen, hvorved det mod Øst har faaet en tresidet Afslutning med fremspringende Muurstiver paa Hjørnerne. De Friseornamenter, som nu findes under Taget paa begge Chorets Sidemure, have vel ved Muursteensfornyelsen faaet en kantet Form, men minde dog endnu om de paa Tufsteenskirkerne sædvanlige smaa romanske Rundbuer.

Udvendig kan man som Følge af disse Fornyelser nu kun see Tufen nogle Steder paa Nordsiden. I det Indre af Choret findes den derimod endnu i større Udstrækning under Kalkpudsen, og man seer den ogsaa oppe ovenover Kirkens Loft i den Muur, som bæres af den runde Chorbue. Kirkens Skib er opført af raae Kampesteen, hvilket ikke blot gjælder om dets ældste Deel, der - som den oprindelige, tilmurede Dør paa Nordsiden viser - har Rundbuen til Særkjende, men ogsaa om den senere tilføiede Forlængelse deraf mod Vest, hvori de nu brugelige tvende spidsbuede Indgangsdøre fra Nord og Syd findes anbragte. Da der haves en Efterretning om, at Kirken skal være bleven udvidet omtrent ved Aar 1400, er der Grund til at antage, at herved menes denne Forlængelse. Altertavlen hidrører fra Slutningen af Middelalderen: den er udskaaren af Træ og fremstiller som sædvanligt Korsfæstelsen. Tidligere har Kirken endnu haft et andet Alter. Den smukke Døbefont er forfærdiget af Marmor og foræret til Kirken af Lensmanden Peters's Børn.

Ved den omfattende Istandsættelse, som Kirken undergik 1826 - 30, ere flere Forandringer foretagne. Det gamle "Lighuus", som var en senere Tilbygning

foran den sydlige Indgangsdør til Choret, blev nedbrudt. I det meget brede Skib havde der tidligere været tre Rækker Stolestader; nu blev der kun tvende. Det lille Orgel, som Kirken havde faaet 1758, og som befandt sig i Skibets vestlige Ende, blev meget betydeligt udvidet og sat i en fortrinlig Stand for en Bekostning af 3767 Mk.

Paa Kirkegaarden, hvor det af Tømmerværk opførte Klokkehuus findes, sees Cornelius van der Loo's Begravelse; han skal her under et Lindetræ først have forkyndt den lutherske Lære.

Endvidere en Liigsteen over den koldenbyttelske Raadmand Peter Sax, der var født paa Nordstrand den 6te September 1597, og, efter at have modtaget en lærd Opdragelse, bosatte sig paa Gaarden Drandersum *) i Koldenbyttel Sogn.

*) Den nuværende Staatshof eller Stallershof, hvilket Navn den fik, fordi Baron Nicl. v. Gersdorf boede her, der fra 1722 til 1735 var Staller i Landskabet Eidersted.

Han helligede sig Studiet af sin Fædreegns Historie, og en talrig Samling af Haandskrifter ere Frugten af hans mangeaarige Samlerflid **).

***) Jvf. Literaturoversigten S. 270.

Da man 1751 aabnede hans Begravelse laae der i Kisten en Blyplade med følgende Indskrift: " Ad fossorem.

*"Improbe, tolle manus, post fata quiescere sas est,
"In cineres gratum te decet esse meos."*

"Petr. Sax 1662."

og man antager, at hans Død indtraf i dette Aar.

Ogsaa et Mindesmærke findes paa Kirkegaarden over 25 ved Frederiksstads Forsvar 1850 faldne danske Krigere.

Indtil 1819 var der ved Kirken ansat en Diaconus; den tidligere Diaconusbolig er nu indrettet til Hovedskole.

Den Deel af Koldenbyttel Sogn, der først blev inddiget, er udentvivl Drandersum med Vesterbøl, og dette Arbeide skal være udført 1210. Senere indtoges Badenkog, som det berettes 1252, og Koldenbyttel sluttere sig derefter til Witswort Sogn ved Walsbøl og Byttelkogs Inddigning, der sættes til 1255 (see Witswort).

I Forening med Nabsognet indtog man dernæst Riesbølkog 1371 og Dingsbølkog 1400. Tidligere gik en Arm af Eideren og Trenen øst og nord om Sognet, hvorved Digernes Vedligeholdelse blev besværliggjort. Da derfor Damkogen var bleven inddiget 1489, indtraadte en væsentlig Forandring til det Bedre, og Koldenbyttel Sogn inddigede 1515 Peterskog eller, som den efter Kirkens Skytspatron dengang kaldtes, Leonhardskog ***).

***) Volkmar omtaler en ny Peterskog i Koldenbyttel Sogn, der skal være inddiget 1624.

Dermed var Nordeideren ganske aflukket paa den søndre Side, men endnu flød Trenen umiddelbart forbi Sognets Diger, og denne Flod var paa hiin Tid aaben, saa at Flod og Ebbe gik op imod Hollingsted. Fra Koldenbyttel til den ligeoverfor liggende Oldekog i Stapelholm var imidlertid kun en kort Strækning, og man besluttede derfor 1570 at afdæmme Floden, hvorved en betydelig Deel Land langs Trenen blev sikkert mod Oversvømmelse og Digerne paa begge Sider gjorde undværlige.

Dette vanskelige Foretagende blev udført under Ledelse af en Husum Borger, Bendix Benzen den ældre, "*ein in Spadelandes Rechten erfahrner und berühmter Mann.*" Man begyndte med at lægge 3 Sluser paa Forlandet, der hvor senere Byen Frederiksstad blev anlagt, og efterat Trenens Vande vare ledede igiennem disse, lukkede man det gamle Treneløb den 4de Juli 1571 og opførte Diget endnu inden Vinteren til sin fulde Høide. Foruden Stapelholmerne, Eiderstederne, Mildsteds, Ostenfelds, Svabsteds og Hollingsteds Sognebeboere, der efter Digeforfatningen vare pligtige til dette Arbeide, maatte ogsaa Indbyggerne i Eidersteds fjernere Dele, saavel som Byen Husum samt Lundenberg og Hatsted Herreder række hielpsom Haand, og der var ialt nogle tusinde Mennesker beskjeftigede.

Forinden den af Regjeringen befalede Inddigning kom til Udførelse, var det besluttet, at Staten skulde forblive Eier af det indvundne Land. navnlig Herrenhallig †), imod at lægge og vedligeholde de fornødne Sluser; de til Inddigningen pligtige Jordeiere derimod, hvis gamle Diger gjordes overflødige, skulde paa deres Side opføre og vedligeholde det nye Dige.

† Dens rette Navn er Herrenkog, men da den ikke er forsynet med Dige imod Trenen, har man kaldt den Herrenhallig. Domainejord kaldes i Marsken Herrenland.

I denne Overenskomst er Grunden at søge til Statens Forpligtelse til Vedligeholdelsen af Frederiksstads Sluser og til den paa Gaardene i Herrenhallig hvilende Fæsteqvalitet. Disse bleve oprindelig anlagte af dertil indkaldte Hollændere. De nye Sluser viste sig imidlertid snart utilstrækkelige for Afvandingen, og det blev besluttet at bygge en større, aaben Sluse af hugne Steen, hvorved tillige Skibsfarten paa Trenen kunde lettes. Denne første Skibssluse hertillands blev bygget 1588, og til Bedømmelse af Datidens Forhold skal anføres, at Entreprenuren, der erholdt alle Materialier leverede, overtog Udførelsen for 750 Mark Lybsk. Slusens Dybde var 6 Fod under daglig Ebbe; den ødelagdes i Vandfloden den 6te Juni 1630 (see Frederiksstad).

Alt 1604 havde man dernæst isinde at inddige en ny Kog i denne Egn, men Arbeidet kom først til Udførelse 1611, da Hertugen af Gottorp lod Fresenkog indtage under Joh. Clausens Ledelse *).

*) Om denne Mands Virksomhed see flere af de paafølgende Sogne.

Hvad der i denne Kog laae øst for det tidligere Treneløb, tilhørte Stapelholmerne, hvorfor disse deeltog med Hertugen i Inddigningen. Endelig indvandt man 1631 den lille Schwenkenkog, der fik Navn efter fyrstelig Kammersecretair Marcus Schwenk, hvem Forlandet var skjænket af den gottorpske Hertug. Johan-Adolfskog, der hører til Witswort Sogn var en Deel af det Forland, som udgjorde Hertugens Gave, men da Schwenk ikke kunde faae sin Deel af Kogens Dige færdig i rette Tid, afsondrede de øvrige Participanter sig fra ham, og inddigede 1624 - 29 Joh.-Adolfskog (see Witswort).

Blandt Koncessionshaverne var ogsaa den tidligere Amtmand i Trittau og Neimbek Amter i Holsteen, I. Ph. Hartinghusen, (see Østerhever). Ved Hertugens Hjælp erholdt Schwenk et Tilskud af Landskabet paa 2 Skilling af hver Dagslet. Da Kogen var færdig. kjøbte Koldenbyttel Sogn den for 16,000 Mark L.

Koldenbyttel skal tidligere være skrevet Koldebetel, og være en Sammentrækning af Navnene Kaltehørn og Byttel. I det slesvigske Domcapitels Registr. Capit. 1352 - 1407 findes blandt Sognene i Eidersted opført under Eet Coldenbüttel et Myld (Scr.rer. Dan. VI. S. 584), og da der i ældre Kirkefortegnelser anføres en Kirke Milde som gaaet under i Vandflod, har man meent, at den har ligget her (see Vollerwik). Kuss mener dog (Staatsb. Mag. III. S. 347 ff.), at hele den side Egn mellem Eidersted og Geesten, der var giennemskaaren af flere Flodarme, i Fortiden har baaret dette Navn.

Koldenbyttel Sogn tog virksom Deel i Fægtningen mod Kong Abel, og det var dette Sogns Hærafdeling, der nødte Kongen til at søge over Mildedæmning, hvor han, som bekjendt, blev dræbt den 29de Juni 1252. Sognet leed meget i Tredivaarskrigen, da Oberst Thomas Cerboni førte sine Tropper ind i Eidersted ad denne Vei. Ogsaa under Udmarschen, fra den 24de Mai til 10de Juni 1629, samledes Tropperne her og afstedkom allehaande Ødelæggelser. I Forbigaaende skal her bemærkes, at Landskabet Eidersted ved Besættelsen, der begyndte den 17de October 1628, leed en Skade, som anslaaes til over 700,000 Rd. (see Provinzialber. 1796, S. 122 ff.)

I Koldenbyttel er Digterinden Anna Owens født 1584. Denne mærkelige Dame, der 1599 blev gift med Stalleren Herman Hoyer (see Oldenswort), var i høi Grad paavirket af den Tids religieuse Sværmere og optraadte som en Slags Forstanderske for disse.

Efter Mandens Død 1622 gav hun dem Tilhold paa sit Herresæde Hoyerswort, og ødelagde sin betydelige Formue. Efter at have solgt det nævnte Gods til Enkehertuginde Augusta, forlod hun Landet 1632 og gik til Sverrig, hvor den svenske Enkedronning Eleonore Marie skjænkede hende en lille Eiendom i Laagaard ved Stokholm; da hun 1656 følte sit Endeligt nær, skal hun have skjult sig og være død i Eensomhed.

Anna Owens har ladet et Bind "Poemata" trykke, der ikke ere uden Aand. Et af hende mod Cromwell rettet Skrift bærer følgende Titel: "Ein Schreiben uber Meer gesandt, An die Gemein in Engelandt Aus einer alten Frawen Handt, Die

ungenandt, Gott ist bekandt" 1649. Prøver af hendes Poesi findes i Provinzialber. for 1787, S. 675 ff. (see ogsaa Biernatzki's Landesberichte 1846, S. 62 og 316).

Witswort Sogn omgivet af Koldenbyttel, Oldenswort og Ulvesbøl Sogne samt af de til Husum Amt hørende Sydermarsk og Simonsberg Districter, grændser mod Syd til Eideren. Kirken paa en Geestaas i den vestlige Deel af Sognet, 1 1/4 Miil nord nordøst for Tønning, 1 Miil vest nordvest for Frederiksstad, 1 1/4 Miil sydvest for Husum. Arealet 5036 Tdr. Marskland, der er bedst i Sognets nordøstlige og sydlige Deel, men forøvrigt af lettere Beskaffenhed end i de øvrige Eiderstedske Sogne og tildeels lavtliggende, saa at det om Foraaret meget lider under en langvarig Oversvømmelse. Talrige Mellemdiger gjennemskjære Sognets østlige Deel. Mod Nordvest findes Moseland, det saakaldte Haimoor paa den ene og Witswort Mose paa den anden Side af den smalle Geestaas, der sædvanlig kaldes Witswort Sand og synes at være en Fortsættelse af lignende Høidedrag hiinsides Eideren *).

*) Om Witswort Mose see Oldenswort og Ulvesbøl Sognes Beskrivelse.

Til Sognet høre Dele af Adolfs-Kog (368 Dsl.), Obbens-Kog (308 Dsl.), Legelichheit-Kog (med Darrigbølkog, 658 Dsl.), Dam-Kog. (den til Witswort hørende Deel 202 Dsl.), Dingsbøl-Kog (323 Dsl.), Riesbøl-Kog, Walsbøl-Kog og Byttel-Kog, samt endvidere Johan-Adolfs-Kog (202 Dsl.), Oldefeld-Kog, Nordende-Kog og Haimoor-Kog.

Den sydslesvigske Jernbane har en Station i Sognet ved Byttel, og Husum-Tønning Chaussee med en Green af samme til Byen Frederiksstad passerer Sognet.

Jorderne høre for Størstedelen til den saakaldte Reimersbude-Vandløsning med den 1862 opbyggede Steensluse ved Reimersbude. Vandløsningen danner her en lille Havn ved Eideren. En Deel af Sognets vestlige Jorder henhøre til den saakaldte Spitsiel-Vandløsning med Slusen tæt ved den forrige. De to Vandløsninger adskilles ved den saakaldte Witswort Seitewende, og paa en Strækning af denne fører en i de senere Aar anlagt Halvchaussee fra Reimersbude til Gaden ved Kirken.

Blandt de forskjellige Samlinger af Gaarde og Huse fremtræder navnlig Witswort Gade ("de Straat") eller Witswort ved Kirken, paa Geesten, brolagt, Husene tildeels teglhængte, med Præstegaard, Diaconusbolig, 2 Skolebygninger og 3 Kroer. Den øvrige Deel af Sognet deles i Syd- og Nord-Witswort, og her findes Fløhdorf med Vindmølle, Reimersbude med Teglværk og Kro, Sandhaak, Sandkro, Moorhørn (tildeels til Oldenswort Sogn), Ingvershørn med Skole og Kro, Nobeskro, Platenhørn med Kro og den i Adolfskog liggende Rothe Haubarg. Ialt i Sognet 1 Gaard med 150 - 200 Dsl. Jord, 5 Gaarde m. 100 - 150 Dsl., 14 Gaarde med 50 - 100 Dsl., 8 Gaarde med under 50 Dsl., 77 Huse med Jord (hvoraf 26 ved Gaden), 76 Huse uden Jord (hvoraf 32 ved Gaden). Blandt de nævnte 3 Teglværker, 3 Vindmøller, 8 Kroer, 3 Skolebygninger, Fattigarbeidshuus, Bomhuus og Jernbanestation. En Deel Jorder uden Bygninger ere i udensogns Besiddelse.

Indvaanere: 1203. Agerbrug, Studedefning og Kvægavl er Hovederhvervet. Haandværkere af alle Slags findes i Sognet, navnlig ved Gaden.

Sognet hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning), Tønning Physicat (Tønning), tredje Digebaands Diggrevskab (Kating). Det danner Landskabet Eidersteds 5te - 12te Lægd; Sognet har 2 Lensmænd. Stemme i de communale Forsamlinger have Interessenterne, der maae eie mindst 60 Dagslet Jord. Sognet har en Hovedpræst, der for Tiden tillige er Provst i Landskabet Eidersted, og en Diaconus. Begge Kald besættes ved Valg; deres Indtægter anslaaes respect. til 1700 Rd. og 1050 Rd. Kirken eier af Jorder 7 Dsl. 3 S., der i aarlig Forpagtning indbringe ca. 130 Rd. samt Capitaler til Beløb 8191 Rd., hvoraf Renten udgjør 525 Rd. Sognet har et Fattigarbeidshuus. Nogle Gaarde og Huse paa Oldenswort Sogns Grund henhøre i kirkelig Henseende til Witswort.

Witswort Kirke er opført af Muursteen med et lille Taarn paa Kirken; Choret er hvælvet. Altertavlen skal ikke være uden Kunstværd. Det Indre af Kirken blev 1859 underkastet en omfattende Restauration, og de tvende Opgange i Skibet forsvandt tilligemed Træstolperne, hvormed Loftet støttedes. Kirken har et Orgel. Paa Kirkegaarden, der er omgivet af Træer, et isoleret Klokketaarn.

1420 flyttedes Witswort Kirke fra dens oprindelige Plads i Nærheden af Eideren, hvor det gamle Kirkested endnu sees ved Jernbanens og Halvchausseens Overskjæring. 1466 blev Choret tilbygget, som det fremgaaer af en Indskrift, der i sin Tid fandtes bag Alteret ("Ao. 1466 dat Corr gebawt"). Det fremgaaer af den saakaldte Svabsteder Bog (1523), at Præsentationsretten til Witswort Kirke i ældre Tid var unddraget Sognet, uden at det dog vides af hvilken Grund.

Witswort Sogn var oprindelig ikkun lille og det kan antages at Beboerne paa den høie Geestsand dengang søgte Betryggelse mod Havets Oversvømmelse *). Trenen eller den saakaldte Nordeider gik tidligere vest og nord om Sognet, og Witswort synes at have været skilt deels fra Ulvesbøl ved een eller flere Havarme, deels fra Koldenbyttel Sogn, hvor der ogsaa paa Mejers Kort fra 1240 findes afsat en gennemstrømmende Arm af Eideren.

*) Ved Preil i Ditmarsken gaaer en Kalksteensryg under Eideren, som efter et Hollandsk Søkort fra Midten af det 17de Aarhundrede synes at være kommen til Overfladen Paa Eiderens nordre Bred, hvor der tæt vest for Reimersbude paa Kortet findes angivet et "Steinriff". Sandsynligviis er denne Kalksteensryg, der bl.A. findes omtalt i Biernatzki's Landesberichte 1816, S. 311, ikke uden Forbindelse med den høie Geestland, der i sydnordlig Retning hæver sig i Witswort Sogn, og hvis Spor lader sig følge paa det tidligere Forland (inddiget 1861) udfor Simonsberg Sogn.

Efter Peter Sax skal Forbindelsen med Ulvesbøl være bragt tilveie ved Anlæg af Diget, hvorpaa Sandkroen ligger, og Koldenbyttel Sogn skal have taget Deel i dette Arbeide. Efterat denne Forbindelse var bleven tilveiebragt deeltog dernæst Ulvesbøl med Witswort og Koldenbyttel i Inddigningen af Riesbøl-Kog 1371 og Haymoor-Kog 1393 imellem hvilke der kun er et lille Sommerdige. Indenfor

disse altsaa ligge de ældste witswortske Koge, hvorom nu ikkun Navnene Oldefeld-Kog og Nordende-Kog minde, og hvis Mellemdiger næsten spørløst ere forsvundne; de maae antages at have været ældre end Byttelog.

Valsbøl-Kog, der inddigedes i fællesskab med Koldenbyttel, den sidste efter Peter Sax 1255, og herved blev Forbindelsen bragt tilveie med Koldenbyttel Sogn.

Udenfor Riesbøl-Kog blev Dingsbøl-Kog inddiget 1400; gjennem denne gik tidligere en Arm af Nordeideren, hvis Løb endnu kan spores. Denne Kogs nordøstlige Hjørne ved Nobeskro var 1489 **)

**) Peter Sax og Heimreich angive Aarstallene 1470 og 1480 for denne Begivenhed. 1489 er taget efter den gamle Eiderstedske Krønike og Iven Knutzens Beretning. See litteraturoversigten S. 270.

Udgangspunkt for et Dige, der heelt aflukkede Nordeideren og bragte Forbindelse tilveie mellem Landskabet Eidersted og Sydermarsk. Diget skal ligge paa samme Sted som tidligere den saakaldte Milderdæmning, hvor Kong Abel paa sin Flugt udaf Eidersted 1252 blev dræbt; dette Anlæg var til stort Gavn for Egnen ved Nordeideren, men vakte Nordstrandernes og Utholmernes Misfornøielse i høi Grad, da Seiladsen derved blev standset og man ikke mere ad denne Vei kunde forsyne sig med Tørv og Træ fra Svabsted. De gjennemstak ogsaa 3 Gange Dæmningen over Dybet, saa at Amtmand Poul Sehested med bevæbnet Magt maatte ligge i Egnen, indtil Arbeidet var fuldendt ***).

***) For sin Uleilighed fik Amtmanden skjænket 40 Dagslet Land i den nye Kog, og dette Stykke kaldtes efter ham Pouls-Kog.

Senere opførtes et andet Dige øst for det forrige, hvorved Damkogen eller, som den dengang ogsaa kaldes, Moorbergkog, blev indvundet. Efterat Strømmen engang var standset, lykkedes det i forholdsviis kort Tid at inddige de øvrige Koge, igjennem hvilke det forhenværende Eiderløb endnu overalt kan spores; men enkelte ere dog temmelig tidlig inddigede, fordi man ønskede at undgaae Istandsættelsen af de ældre Diger, naar disse i Stormfloderne havde taget betydelig Skade. Efterat Kong Christian III. 1544 havde beseet Leiligheden og givet sit Minde til Inddigingen, indtog Sognene Witswort og Koldenbyttel tilligemed Sydermarsk 1544 - 1554 Darilgbøl- og Legelichheit-Koge. Landet maatte indtages i tre Stykker, nemlig Darrigbøl og Søndre-Legelichheit samt tilsidst den egentlige Legelichheit midt imellem de forrige.

At faae Eiderdybet lukket foraarsagede megen Møie, og Nabsognene i Eidersted, Lundenberg og Hatsted Herreder samt Byen Husum rakte hielpsom Haand ved Arbeidet. Eiderens gamle Hovedløb danner her Witswort Sogns Grændse mod Husum Amt og kaldes "Rosenborger Deep." Dernæst blev Obbenskog inddiget 1564 idet Diget lagdes mellem Witswort Sogns og Lundenberg Herreds Eiderdiger, og endelig Adolfs-Kog 1576 - 1579, fornemmelig for at befrie Lundenberg og Ulvesbøl Sogne for deres slette og besværlige Diger.

I begge disse Koge synes Eideren at have haft et dobbelt Løb; ved Adolfs-Kog maatte Diget i en Længde af 320 Baand føres over det sandede Vat, og denne Kogs Dige har man baade 1625 og 1630 maattet flytte længere ind i Landet. Skjøndt de Lundenbergske Koge saaledes bleve befriede for Sødiget mod Syd, var Tilstanden dog af den Beskaffenhed, at Stormfloderne 1634 og 1720 aldeles tilintetgjorde disse Egne, saa at de nordlige Diger om Adolfs- og Obbens-Kog omsider maatte vendes om og tjene til Sødige imod Heveren indtil 1861, da en Rest af det tidligere Lundenberg Herred atter indvandt. (Herom see nærmere Husum Amts almindelige og Simonsberg Sogns specielle Beskrivelse.)

Ved Sydeideren blev 1624 den lille Johan-Adolfs-Kog inddiget, der fik Navn efter den gottorpske Hertug, som havde skjænket nogle af sine Hofbetjente det herliggende Forland,

Witswort Sogn har rimeligviis Navn efter den Sandbanke, hvorpaa Kirken ligger, og ikke, som Helmreich mener, efter dens vide Udstrækning *). Sognets Navn skrives i gamle Documenter ogsaa "Widdesswordt".

*) I Ditmarsken findes en Landsby "Wittenwurth", ligeledes paa Geestlandet.

Den 25de Mai 1853 ødelagde en Ildebrand 33 Huse i Witswort.

Præsten Laurentius Adsen, der var ansat her fra 1582 til 1603, har forfattet Annales Eiderostadiense. Han var 3 1/2 lybske Alen høi, og Prædikestolen indrettedes efter hans Høide.

Den i Sognet liggende Marskgaard Rothe-Haubarg var i sin Tid Enkehertuginde Augustas (Christian IV.'s Søsters) Eiendom. Om Sagn, der knytte sig til denne Gaard, see Møllenhofs Sagen S. 300, Den er nu i Frøken Woldsens Eie, og der er oprettet Testamente, hvorefter den skal tilfalde Byen Husum til visse nærmere bestemte veldædige Øiemed.

Oldenswort Sogn omgivet af Witswort, Ulvesbøl, Tetenbøl, Kotzenbøl og Tønning, Sogne, grændser mod Sydost til Eideren og er det største i Landskabet Eidersted. Kirken midt i Sognet, 3/4 Miil nord for Tønning, 1 1/2 Miil nordøst for Garding, 1 3/4 Miil sydvest for Husum og 1 1/4 Miil vest for Frederiksstad. Arealet 6350 Tdr. fortrinligt Marskland, der fornemmelig imod Sydvest er af overordentlig Fedme, mod Nordost af mere leret Beskaffenhed og i den midterste Deel af Sognet forholdsviis høitliggende. Mod Nordvest berører det ved Ulvesbøl omtalte Mosestrøg Sognet. Til Sognet hører et Forland af henimod 200 Tdr. Land.

Til Sognet hører Gammel-Harblek-Kog (Tetenskog), Ny-Harblek-Kog (147 Dsl.), Østeroffenbøl- (367 Dsl.) og Vesteroffenbøl- (423 Dsl.) Koge, samt Dele af Altneu-Kog og Adenbøl-Kog (see Tetenbøl Sogn). Det adelige Gods Hoyerswort og tildeels den octroierede Søndre-Frederiks-Kog høre i kirkelig Henseende herhen. Sognets Jorder afvande deels til Eideren, deels til Heverstrømmen. Hoveddelen, den saakaldte Oldenswort-Vandløsning, hvis

Afledningscanal mod Syd benævnes Gamle-Eider, afvander gennem Slusen ved Rodenspieker til Eideren og danner her en lille Udskibningsplads.

Sognets nordøstlige Deel tilligemed Harblekkogene udgjør sammen med nogle af Witswort Sogns Jorder den lille Spitsiel-Vandløsning, hvis Sluse ligger i Eiderdiget foran Witswort Sogn; Adenbøl- og Altneu-Kog henhøre til Tetenbøl-Vandløsning.

Den sydslesvigske Jernbane, der har en Station ved Harblek, gaaer tilligemed Telegraphen gennem Sognet; ligesaa Frederiksstad-Tønning Chaussee. En Halvchaussee er anlagt fra Rodenspieker til Gaden ved Kirken. Sognets Grændse mod Syd danner den saakaldte Oldenswort-Seitewende, mod Nord Diget mellem Oldenswort og Ulvesbøl Sogne, det tidligere saakaldte Landmark.

Navnlig den midterste og sydøstlige Deel af Sognet er bebygget; her findes Oldenswort Gade ("de Straat") eller Oldenswort ved Kirken, smukt beliggende, brolagt, med teglhængte Huse, 2 Præstegaarde, 2 Skoler, Fattigarbeidshuus, Mølle, forskjellige Næringsdrivende og Haandværkere; Østerende, en Samling større Marskgaarde med Skolebygning paa Værfter langs Veien fra Oldenswort til Witswort; endvidere Moorhørn (tildeels), Riep, Hochbrücksiel med Skole og Kro, Gunsbyttel, Tofting, Hemmedige med Skole, 2 Teglværker og Mølle, Rodenspieker med Kalkværk, Langehemme og Harblek Banestation. Ialt i Sognet foruden det adelige Gods Hoyerswort 1 Gaard med 263 Dagslet Jord, 1 Gaard med 252 Dsl., 14 Gaarde med 100 - 150 Dsl., 15 Gaarde med 50 - 100 Dsl., 41 Gaarde med under 50 Dsl., 70 Huse med Jord, 93 Huse uden Jord. Blandt de nævnte 2 Teglværker, 1 Kalkbrænderi, 2 Vindmøller (foruden Hoyerswort Mølle), 8 Kroer, 5 Skolebygninger og 1 Fattigarbeidshuus. En meget stor Deel af Sognets Jorder uden Bygninger er i udensogns Besiddelse.

Indvaanere: 1383. Stedefedning og Agerbrug er Hovederhvervet. Industriel Virksomhed og Detailhandel beskjeftiger en Deel Personer. Ligeledes drives lidt Fiskeri i Eideren.

Sognet hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning). Tønning Physicat (Tønning), tredie Digebaands Diggrevskab (Kating). Det danner Landskabet Eidersteds 15de - 22de Lægd; Sognet har 3 Lensmænd. Stemme i de communale Forsamlinger have Interessenterne, der mindst maae eie 40 Dagslet Jord. Sognet udgjør 4 Districter, nemlig Oldenswort Gade, Vesterende, Hemme og Østerende, og 7 Bondelag, nemlig Bohyemans Bondelag, Østerende, Harblek, Hemme, Tofting, Vesterende og Riep.

Sognets Communalforfatning er ordnet ved Regulativ af 26de October 1822. Sognets tvende Præstekald besættes ved Valg; deres Indtægter anslaaes resp. til 1300 Rd. og 640 Rd. Kirken eier ca. 8 Dagslet Jord og Capitaler til Beløb ca. 3000 Rd. Arbeidshusets Capital udgjør ca. 10,600 Rd., hvortil kommer et Legat paa 40 Rd. aarlig til Læredrenge fra Sognet. En Sparekasse er for nogle Aar

tilbage bleven oprettet i Oldenswort Sogn. Ogsaa nogle Legater for Præsteenker findes.

Hoyerswort adelige Gods hører i kirkelig Henseende til Oldenswort Sogn, i administrativ Henseende til det 2det adelige Godsdistrict. Det er underlagt Landskabets Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, tredje Digebaands Diggrevskab (Kating). Foruden det egentlige Godsareal, der staaer for 3 Plove og udgjør 188 Dagslet, høre ca. 49 Dsl. og en Kornvindmølle til Eiendommen, som i Alt har 169 Skattetønder med en Taxationsværdi af 40,560 Rd. Jorderne benyttes for Størstedelen til Studedefning. Herresædet ca. 1/4 Miil syd for Oldenswort Gade, 1/6 Miil vest for Jernbanestationen Harblek; Hoyerswort Mølle syd herfor.

Endvidere hører i kirkelig Henseende deels til Oldenswort, deels til Tønning Sogn den octroierede Søndre-Frederiks-Kog, 268 Dsl., der mod Syd grændser til Tønning Kjøbstad, mod Syd og Øst til Eideren. Udenfor Diget et betydeligt Forland, som er Domaine. Kogen, der inddigedes 1613 og 1690 fik en Octroi, har sin egen Vandløsning med Sluse ud til Tønning Havn. Af de under Oldenswort Sogn opførte Gaarde ligge 6, tilligemed en Række Huse langs Diget, i denne Kog. Kogen har 3 Hovedparticipanter, danner en egen Commune.

Oldenswort Kirke er en Teglsteensbygning i Korsform, opført 1785. Den har et 30 Fod høit Taarn paa Midten af Kirketaget og for Enden af Bygningen et bredt, solidt Taarn. Loftet i Choret er hvælvet. I Kirken er et Portrait af den 1786 afdøde Conferentsraad Augustini, der var født i Oldenswort og ved Testamente skjænkede sin Formue til Oprettelse af Fattigarbejdsanstalten i Sognet. Orgel.

Umiddelbart vest for Herregaarden Hoyerswort ligget en stor, nu øde Værft, der bærer Navnet Oldehøft (Oldenhove), og paa denne har, som ogsaa Navnet antyder, Sognets Kirke eller Capel oprindeligt staaet. Dog kan det synes tvivlsomt om Kirken paa Kong Abels Tid 1252 endnu stod her, eller den allerede var flyttet til sin nuværende Plads, hvilket P. Sax og med ham Heimreich antager, thi 1205 skal der være bygget et Træcapel ved Oldenswort paa det Sted, hvor 1245 et Capel af Steen blev opført. Efter den gamle Eiderstedske Krønike opslog Kongen sin Leir indenfor Diget, et lille Stykke Vei "*ob dat Süden van einem holten Capelle, genömet Oldessworth*", og afbrændte dette Capel; men da nu Kongens Tog feilagtig henføres til Aaret 1202 (see Staatsb. Mag. 1829, S. 699) eller 3 Aar førend det nye Træcapels Bygning, synes det rimeligt, at Oldenswort Kirke paa Abels Tid endnu stod paa Oldenhoves Værft. og at hans Leirplads saaledes maa søges syd for denne). *)

*) Efter Fleres Beretning skal der mellem Hoyerswort og Oldenswort vises en Fenne, som kaldes Königskamp, hvor Slaget mellem Kongen og Friserne formeentlig har staaet. Efter Krøniken synes del imidlertid først ved Harblek at være kommet til Træfning.

Ogsaa de Tegninger, som Peter Sax har efterladt af Kongens Leirplads, der paa hans Tid skal have baaret Navnet Sätir (castrum Abelianum incoli nune dicitur sätir), synes at tale for, at Kongens Leir laae syd for Oldenhove. Om Capellets Brand hedder det i Krøniken: "*Do vorbrande de koninck Abel de*

Capelle ganz op, onde de klokke de was wyet onde de vor van deme klocktorne op dat süden nedder by deme karckhaue in einen depen weel and de bleeff darinne ond me wil seggen se sy dar noch inne."

Det turde fremdeles ikke være usandsynligt, at det nye Træcapel netop efter Kong Abels Tog blev bygget høiere op i Landet paa Kirkens nuværende Plads, hvor det senere blev erstattet med en Steenkirke, hvis Bygning under urigtig Forudsætning om Tidspunktet for Kongens Tog ansættes til 1245, men snarere maatte vane at henføre til 1295, da det rette Aarstal for Kongens Død. som bekendt, er 1232 **).

**) Som Eksempel paa den Forvirring, der hersker med Hensyn til de hernævnte Aarstal, skal anføres, at i den Eiderstedske Krønike ogsaa 1145 staaer nævnt foruden 1202 som det Aar, da Eidersted hjemsoegtes af Kong Abel.

Ved Ditmarskernes fjendtlige Indfald i Eidersted 1415 blev Oldenswort Kirke afbrændt, men kunde 1416 atter paany indvies. En ny Kirkebygning omtales dernæst omtrent ved Aaret 1465, thi i dette Aar døde Theodorus Skriver, der tilligemed Hr. Johan Petersen nævnes som Bygmester. Kirken var viet S. Pancratius, fik 1488 ***) et lille Taarn, 1491 ved frivillige Bidrag af Menigheden et Crucifix, 1495, et Billede af St. Jørgen og 1512 et Orgel.

***) I Slutningen af det 15de Aarhundrede blev der gjort meget for Kirkerne i Eidersted. Kotsenbøl Kirkes Nybygning paabegyndtes, Garding Kirke ombyggedes, Kating Kirke blev istandsat og forsynet med Taarn, Tetenbøl Kirke blev udvidet, Witswort Kirkes Chor byggedes.

Et Capellani blev bygget 1493 og Kirkens Altertavle var skjænket af Stalleren Caspar Hoyer til Hoyerswort. 1785 blev denne Kirke nedbrudt og den nuværende opført.

Igiennem den vestlige Deel af Oldenswort Sogn skal en Arm af Eideren have gaaet, der adskilte Everschop fra det egentlige Eidersted. Om denne Eiderarms Tilværelse haves dog ingen bestemte Efterretninger, og den synes at have lukket sig i en meget tidlig Tid, navnlig før Inddiginger bleve foretagne.

Vel er P. Sax af den Mening, at Diget ved Hochbrücksiel oprindeligt har været Everschops Sødige mod denne Eiderarm, og at det først efter Vandfloden 1300, da Everschops Diger ødelagdes, blev omlagt mod Heveren og bragt i Forbindelse med Oldensworts Diger paa den anden Side af hiin Eiderarm, men denne Efterretning turde neppe have Sandsynlighed for sig, og Mellemdiget øst for Offenbølkogene tilligemed dets Fortsættelse mod Nord, den saakaldte Landmark, ere vistnok fra Begyndelsen af anlagte mod Heveren. Udenfor dette Dige er Vesteroffenbøl-Kog med stort Besvær inddiget 1470 og Østeroffenbøl-Kog 1529.

Disse Koges Navne minde om det tidligere Sogn Offenbøl, der skal være ødelagt i Vandflod, og af hvis Jorder de nævnte Koge udgjøre en Deel. Sognet nævnes i det slesvigske Domcapitels Register fra 1352, hvor det hedder: "*Vicaria Beati Nicolai habet in parochia Offenbu! juxta Ecclesiam 40 demet*" - men findes ikke i Capitlets Liber censualis fra 1436 Udenfor Offenbølkogene inddigede

Oldenswort, Tetenbøl og Ulvesbøl Sogne samt nogle Interessenter i Østerhever 1553 Gammelnykog, hvilket Arbeide medtog 7 Aar.

Ogsaa mod Syd ere Inddigninger til forskjellig Tid foretagne ved Eideren. I det 13de Aarhundrede gik en Arm af denne Flod gennem Harblekkogene, mellem Hoyerswort (Oldenhove) og Langehemme ned igjennem den nuværende Søndre-Frederikskog, og denne Arm var rimeligviis Hovedløbet paa hiin Tid.

Dengang gik det i Kong Abels Krønike omtalte Eiderdige indenfor. Gl.-Harblekkog ad Hoyerswort til, ned forbi Møllen og øst for den høie Værft Tøfting til Diekhusen. Ligesom Oldenswort Vandløsningscanal, hvor den gaar igjennem dette Strøg, kaldes Gamle-Eider, saaledes kan ogsaa det gamle Løb forfølges i Lavningerne vest for Langehemme. Efterat denne Eiderarm omtrent ved Aar 1300 var overdiget af Venne Peters og hans Frænder, inddigedes Gl.-Harblekkog i det nordlige Indløb af hiin Arm, altsaa neppe, som det berettes, 1252. Det var i hiin ældre Eiderarm, at Kong Abel gik ind med sin Flaade og landede "*in eine Hauen genommt Othersholl, edder Ottetsholl*" *), og det er saaledes fuldkommen rigtigt, naar Krøniken betegner hans Leirplads som liggende tæt indenfor Diget ved Eideren, d. v. s. den nu lukkede Arm af Floden.

*) I nogle Haandskrifter findes Stedet kaldet Oddensskild, hvilket J. N. Schmidt udtyder som Oldensiel.

Forøvrigt beretter P. Sax, at den saakaldte Oldenswort-Seitewende, der adskiller Oldenswort fra Tønning og Kotzenbøl Sogne, har været Oldensworts oprindelige Sødige, der fra Tetenbøl-Østerkog. gik ned til Diekhusen (Boyrielmanshusen), men dette er neppe troligt, thi de skarpe Bugter, hvormed Diget følger Fenneinddelingen, gjør det sandsynligt, at det ikke oprindeligt er anlagt som Sødige. Øst for Diekhusen siges en lille Kog at være inddiget, hvis Spor imidlertid ikke nu lader sig paavise.

Da den gottorpske Hertug Johan Adolf havde skjænket Forlandet udenfor Gl.-Harblekkog til sin Raad Hieronimus Müller, Stalleren Hermann Hoyer og Landskriveren Asmus Moldenit, lode disse Ny-Harblekkog inddige 1612 ved Joh. Claussen Rollwagen **), og i det paafølgende Aar inddigede den Samme for Hertugens og hans Moders Regning Søndre-Frederikskog ved Tønning.

***) Om denne Mands Virksomhed see Østerhever og flere Sognes Beskrivelse.

Hoyerswort adelige Gods oprettedes af Kong Frederik II., som det sædvanlig berettes, 1564 ***) for Caspar Hoyer, der fra 1578 til 1594 var Staller i Eidersted.

****) Dette Aarstal turde mulig ikkun være at forstaae om den gamle Bygnings første Opførelse.

Bedstefaderen, Jakob Hoyer, hørte hjemme i Grevskabet Hoyer og var 1523 ansat i dansk Krigstjeneste, tilligemed Faderen Hermann Hoyer, sædvanlig kaldet Lange Hermann, der var første Gang gift med en naturlig Datter af Kong Frederik I., og i sin Tid berømt for sin Tapperhed.

Af dennes andet Ægteskab †) med Maria Splenters fødtes Caspar Hoyer 1540.

†) Efter Heimreich af første Ægteskab.

Han skal være opdraget sammen med Christian III.'s Sønner og blev senere, efter at have uddannet sig ved udenlandske Høiskoler, ansat ved Hoffet og benyttet ved forskjellige diplomatiske Sendelser.

1565 ægtede han Anna Wolf og traadte i den gottorpske Hertug Adolfs Tjeneste, i hvilken han navnlig udmærkede sig ved sin Virksomhed som Staller i Eidersted. Han eiede henimod 1400 Dagslet Jord i Landskabet, hvoraf 448 Dagslet ved et Patent af 1587 forlenedes med adelige Rettigheder, men efter Forleningsdocumentet ††) synes Hoyer alt tidligere at have faaet adelige Friheder for andre Jorder.

††) Trykt i Provinzialber. 1790, S. 637.

Jordegodsets Besidder fik Jagt- og Fiskeriretten i Sognene Koldenbyttel, Witswort, Oldensvort og Tetenbøl, hvor Eiendommene vare beliggende. Da det nuværende adelige Gods ikkun omfatter 188 Dagslet, sees betydelige Dele efterhaanden at være fraskilte og deriblandt vistnok den forhen adelige Gaard Wolfsbøl i Tetenbøl Sogn, der skal være opført af Sønnen Conrad Wolf Hoyer. Selve Herregaarden opføre Caspar Hoyer 1591, nogle Aar før sin Død. Den er omgivet med dobbelte Grave og mægtige Træer *), der tilligemed Bygningens ærværdige om end forfaldne Ydre svare til Stedets mindere Fortid.

*) I disse Træer bygger Heiren Rede, hvilket ikke nogetsteds ellers vides at være Tilfælde i Eidersted Som bekjendt fisker Fuglen under Ebbetiden i de talrige Pytter paa Vatterne.

Her vises endnu det Værelse **), som Kong Frederik IV. beboede under Tønning's Beleiring 1713, og herhen maatte de svenske Tropper tilligemed Grev Steenbock tilfods marschere for at nedlægge deres Vaaben.

**) I Tegningen, som findes medgivet dette Værk, seer man Kongens Værelse, de 3 Vinduer i underste Etage nærmest Taarnet. Fra dette føre nogle Trappetrin ned i den rummelige Forhal, hvorfra man gennem Hoveddøren kommer ud i det Frie. Den ældste Deel af Bygningen danner en Vinkel med den i Tegningen viste og har kun een Etage. Over Dørportalen staaer Aarstallet 1757 og højere oppe over Vinduet 1564.

En Jernbøile paa Taarnets Muur minder, ligesom det skumle Kjælderhul, om en Tid, da Hoyerswort var Stallersæde.

I Salen vises Blodpletter, der hidrøre fra en Eiderstedsk Jomfrus pludselige Død som Følge af Overanstrengelse i en Dands.

Caspar Hoyer døde i Husum den 19de Novbr. 1594, og efter ham blev Sønnen Hermann Hoyer Staller i Eidersted og Besidder af Hoyerswort. I hans Tid udførtes mange betydelige Arbejder, saaledes begge de Eiderstedske Baadfarter og en Række nye Inddigninger og han roses meget for sine Fortjenester af Landskabet.

1599 ægtede han Anna Owens (see Koldenbyttel Sogn), der efter Mandens Død 1622 forblev i Besiddelse af Godset indtil 1632, da hun solgte det til Hertuginde Augusta. Anna Owens var bekiendt for sit Hang til religiøst Sværmeri og sine mystiske Skrifter; hun døde i Sverrig. Den gottorpske Hertug Frederik overlod 1647 Godset til Rentemester Joachim Danckwerth, Fader til den for sit historiske Værk bekjendte Caspar Danckwerth, der er født i Oldenswort Sogn. Paa Taarnets sydlige Muur sees en Indskrift huggen i Sandsten saalydende:

*Joachim Dankwerth
et
Giara Luthen
conjuges
Restauratores
Harum Æduum
Anno Christi
MDCXL VIII.*

Efter Joachim Danckwerth's Enke kom Godset 1656 til hendes Svigersøn Kammerraad Andreas Cramer, i hvis Slægt det blev til 1732, da det solgtes til Andreas Johan Saurius; 1733 blev det solgt til Carl Fred. Vilh. Kjøpke til Wisch, hvis Arvinger 1737 overlode det til Søecapitain Jacob Bruyn de Wolfs; hans Søn Hofagent Christian Bruyn i Ekernførde solgte 1767 Gaard og Gods til Kjøbmand Peter Wolfhagen i Tønning, og dennes Arvinger afhændede det atter 1771 for 20,000 Rd. til Branddirecteur Boy Hamkens, hvis Familie endnu eier det.

Da Oldenswort Kirke blev ombygget 1785, holdt Sognet Gudstjeneste i et paa Hoyerswort dertil indrettet Locale.

Oldensworts Navn, der tidligere ogsaa findes skrevet Aldenswürde, antyder Stedets høie Alder. Det var Stalleren Caspar Hoyers Hensigt, ligesom han skaffede Tønning og Garding Kjøbstadsret, at faae ogsaa Oldenswort, der dengang var en Flække, ophøiet til Kiøbstad, men Døden hindrede ham i denne Plans Udførelse. Efterat næsten hele Flækken 1781 var afbrændt, ønskede Communen ikke at beholde Flækkerettigheden, der blev ophævet 1800.

I Ditmarsterfeiden 1415 - 16 leed Oldenswort meget; ligeledes 1713, da Svenskerne og senere Russerne laae her. General Steenbock havde en kort Tid sit Hovedkvarter i Oldenswort, og i Præstegaarden vises endnu en Sal, hvor Kong Frederik IV. og den russiske Czar afsluttede Overenskomsten om den svenske Armees Overgivelse den 16de Mai 1713, ifølge hvilken Grev Steenbock capitulerede med 11,000 Mand.

Tønning Landsogn omgivet af Kating, Kotzenbøl og Oldenswort Sogne, grændser mod Syd til Eideren, der herfra opefter begynder at antage en mere udpræget Flodcharacter. Sognet udgjør med Tønning Kjøbstad een Menighed. Areal 2464 Tdr. fortrinligt, tildeels høitliggende Marskland foruden 196 Tdr. Forland.

Den sydslesvigske Jernbane, Frederiksstad-Tønning og Tønning-Garding Chaussee gaae herigjennem. Jorderne afvande til Slusen i Tønning Havnedige, og Vandløsnings Hovedcanal er den saakaldte Nørrebaadfart (Norderbootfahrt), der løber langs den nordlige Side af Chausseen til Garding. Sognets Dige har kun imod Vest en smal Strimmel Forland, men forsvares paa den Øvrige Strækning ved talrige Laaninger paa Eidervattet. Nogle Steder i den octroierede Søndre-Frederikskog, som ligge i Tønnings umiddelbare Nærhed, høre i kirkelig Henseende til Sognet.

I Sognet findes forskjellige Samlinger af Gaarde og Huse, saaledes Store- og Lille-Alversum (Olversum) langs Indersiden af Eiderdiget Schrapenbøl, Diekhufen; enkelte Gaarde ere Slaphørn, Elwort, Riep, Sandhof og Løvenhof. Kjøbstaden Tønnings Grund udgjør den midterste Deel af Sognet og naaer heelt op til Kotzenbøl Sogns Grændse. Forskjellige Beboelser, som ligge paa Bygrunden, høre imidlertid til Landsognet. Ialt i Sognet 6 Gaarde med 100 - 150 Dsl. Jord, 9 Gaarde med 50 -100 Dsl., 4 Gaarde med under 50 Dsl., 13 Huse med Jord, 39 Huse uden Jord. Blandt de nævnte 1 Skolebygning, 1 Ølbryggeri, 2 Vindmøller, 2 Teglværker, 3 Kroer, 1 Bomhuus.

Indvaanere: 526. Studedefning og Agerbrug er Hovederhvervet. En Deel Beboere i Store- og Lille-Alversum dyrke Haveurter, som de afhænde i den nærliggende Kjøbstad. Ogsaa lidt Fiskeri drives.

Tønning Landsogn hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning), Tønning Physicat (Tønning), tredie Digebaands Diggrevskab (Kating). Det danner Landskabet Eidersteds 32te - 34te Lægd; Sognet har 2 Lensmænd. Stemme i de communale Forsamlinger have Interessenterne, der maae eie mindst 30 Dagslet Jord.

Om Sognets kirkelige Forhold see Tønning Kjøbstads Beskrivelse. Landsognet, der bidrager med 1/4 til Kirkens Udgifter, har sin egen Skole; dog ere Børnene tillige skoleberettigede i Kjøbstaden. Med Hensyn til Fattigvæsenet danner Landsognet et særskilt District, som har sit eget Fattigarbeidshuus.

Alt tidlig skjelnedes mellem Tønning Sogn og Tønning Bondelag (Burlach). I Klageskriftet mod Ditmarskerne (see Michelsens Nordfriesland, S. 587 Noten) anføres saaledes, at Tønning Sogn i 1414 blev afbrændt, medens Tønning Bondelag havde frikjøbt sig ("Tunnpngh burlach dat dyngede").

Det synes, at Tønning Sogn har staaet i et særeget Forhold til den slesvigske Bispestol, thi ikke alene havde Domcapitlets Cantor Kaldsretten til Kirken, som det fremgaaer af et Document hos Westphalen IV. S. 3148 ("Tönningen, dat Dominus Cantor to præsentieren hefft"), og af det oftere anførte Registrum capituli (1352 - 1407), men der siges senere i Liber censualis (scr. rer. Dan. VII. S. 492), at Biskoppen "in Tonien" havde to Officialer, som kaldtes Lensmænd, og i hans Navn udøvede deres Myndighed, hvoriblandt Opsyn med Digerne.

Ogsaa omtales sammesteds en egen Skat, den saakaldte Tonningeschat som tilfaldt Domcapitlet.

Det nuværende Sogn er dannet af det gamle Tønning og Store-Alversum Sogne. Det sidste nævnes som særskilt Parochi ved Siden af Tønning i alle det slesvigske Domcapitels Kirkeregistre. Saaledes i den saakaldte Svabsteder Bog fra 1533 (Westphalen IV. S. 3141), og Sognet var med at inddige Legelichheitkogen mellem Eidersted og Sydermarsk 1547. Derimod omtales 1609 Alversum (Gross-Alversheim) Kirkegaard som hørende til Tønning Kirkes Jorder, og i dette Mellemrum maa Sognet, maaskee paa Grund af Ødelæggelse i den store Vandflod 1ste Novbr. 1570, antages at have ophørt at existere som en særegen Commune. Kirken synes (Westph. IV. S. 3123) at have været viet St. Bartholomæus, og Jacob Peters blev Præst ved den 1491. Alversum Kirkegaard skal endnu vises. Det laae nær, fra Store-Alversum Sogn at slutte til, at der ogsaa har været et Sogn ved Navn Lille-Alversum, og heri turde mulig søges Grunden til den Fejltagelse, Peter Sax og Andre formeentlig gjøre sig skyldige i, naar de foruden Kirken Alversum henlægge Kirken Alver til dette Sted, medens det undergaaede Alver efter Heimreichs Mening bør søges sydvest for Rungholt i det gamle Nordstrand, i Nærheden af Halligen Syderog, hvor der paa hans Tid vistest et Sted Syntkalff. At det ikke var denne Kirke, hvorfra Biskop Bundo 1273 skjænkede Kirketienden til Frue-Kirke i Haderslev, have alt Kusz (Provber. 1820. S. 425) og Outzen viist. Mulig har Kirken i det Eiderstedtske oprindelig hedt Alvers Kirke eller Capel og Alversham været en Samling af Beboelser i Sognet, hvorhen Kirken senere er flyttet, thi at den gamle Alversum Kirke oprindelig maa have ligget betydelig længere ude i Eidermunden end det nuværende Alversum, derfor taler dettes Nærhed ved Kating og Tønning Kirker.

Naar Tønning Sogn er blevet inddiget, derom haves ingen anden Efterretning, end at det er skeet samtidig med Nabosognene mod Vest, og at denne Inddigning har sluttet sig til Oldenswort Sogn ved Diekhusen, hvor den saakaldte Oldenswort-Seitewende kommer ned fra Tetenbøl-Østerkog, der skal være det oprindelige Sødige for Oldenswort Sogn (see S. 293). De høie Steder omkring Tønning (Peter Sax: de høie Tofter) have maaskee foraarsaget en senere Inddigning her end andetsteds. Imod Eiderens Indskjæren maatte hele Landskabet 1608 bygge tvende Høfder ved Tønning, hvis Vedligeholdelse ogsaa skete paa Landskabets Bekostning.

Den herskabelige Marskgaard Elwort (rimeligviis af det frisiske "eel", ædel, "eele frye Frese"), omgivet af dobbelte Grave, i umiddelbar Nærhed af den sydslesvigske Jernbane, forekommer alt tidlig i Landskabets Krønike. Det anføres saaledes ved Aaret 1401, at der dengang laae en Bro over Eideren mellem Elwort og Nesse i Ditmarsken, den saakaldte Bolebro. Det var dengang en saa streng Vinter, at Eideren var tilfrossen, og man havde over samme lagt et Plankedække, der benyttedes som Bro i 11 Uger. Om denne Bro har der været forskellige Meninger; Hamsfort (scr. rer. Dan. I. S. 312, "pons Bollenbrugicus") og Peter Sax (Westphalen I. S. 1367 "Boli pons") henføre den til Vognmannerne Tid 1370 og angive, at den forbandt Vesterhever *) med

Nordstrand, hvor den skulde have ligget i den gamle Hærvei, som paa Heimreichs Tid endnu kunde spores paa Vattet udenfor Vesterhever.

*) Om Vognmannerne see nærmere: Vesterhever Sogns Beskrivelse.

Krøniken beretler imidlertid, at man samme Aar kjørte fra Vesterhever til Pelvorm, og der er vel neppe nogen Tvivl om, at her ikke er Tale om en fast Bro mellem de nævnte Steder, skjøndt det er paafaldende, at navnlig Peter Sax har foretrukket en anden Forklaring. Ad en lignende Plankebro over Isen marscherede den svenske Armee den 19de Januar 1713 over den tilfrosne Eider ind i Frederiksstad, og da Steenbock maatte trække sig tilbage henimod Tønning, blev i Februar noget Lignende forsøgt ved Harblek, men det indtraadte Tøveir forhindrede Planens Udførelse.

Elwort blev ved Tønnings Bombardement i Aaret 1700 antændt fra Fæstningen og afbrændt.

Kotzenbøl Sogn omgivet af Kating, Katrineherd, Tetenbøl, Oldenswort og Tønning Sogne. Kirken omtrent midt i Sognet, ca. 5/12 Miil nordvest for Tønning og ca. 1 Miil. øst for Garding. Arealet 1428 Tdr. fortrinligt Marskland af sværeste Bonitet. Gjennem Sognet gaaer Tønning-Garding Chaussee og Telegraphledningen langs denne. Vandafledningen skeer til Tønning Sluse, og Hovedcanalen er den saakaldte Nørrebaadfart *), der dog sjeldnere benyttes som Vandvei.

*) Den anlagdes 1612 under Johan Rollwagens Ledelse for 14,500 Mk. Lybsk.

Paa en Strækning gaaer Canalen langs Chausseen og følger derpaa den lille Halvchaussee, som fra Hovedchausseen fører op til Tetenbøl Sogn. Mod Nord og Øst begrænses Sognet af gamle Mellemdiger, nemlig det saakaldte Junkendige, Kleihørndige og Oldenswort-Seitewende.

Sognet, der inddeles i Nord- og Syd-Kotzenbøl, har ved Kirken en større Samling Gaarde og Huse, der fortrinsviis benævnes Kotzenbøl, med Præstegaard og Skole; syd for denne Arendorf med Vindmølle; mod Nord Kleihørn ligeledes med Vindmølle. Ialt i Sognet 1 Gaard med over 150 Dsl., 5 Gaarde med 50 - 100 Dsl., 5 Gaarde med under 50 Dsl., 12 Huse med Jord og 21 Huse uden Jord. Blandt de nævnte 1 Skolebygning, 2 Møller, 4 Kroer.

Indvaanere: 274. Agerbrug og Studedefning (Halvdelen af Jorderne græsses) er Hovederhvervet.

Sognet hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning), Tønning Physicat (Tønning), tredie Digebaands Diggrevskab (Kating). Det danner Landskabet Eidersteds 30te - 31te Lægd; Sognet har 1 Lensmand. Stemme i Communen have Interessenterne, der maae eie mindst 30 Dagslet Jord. Nogle Steder ere henlagte til Kotzenbøl Kirke, men høre ellers til Oldenswort og Tønning Sogne.

Sognet er et Valgkald. Sognepræstens aarlige Indtægter anslaaes til 1600 Rd. Kirkens Indtægter ere betydelige, og Tilskud fra Sognet sjelden fornødne. I forskjellig Jordrente har den aarlig ca. 420 Rd. og eier forøvrigt ca. 26 Dagslet Jord samt Capitaler til Beløb 5453 Rd. 32 Sk.

Den meget smukke og ret anseelige Kirke ligger paa en høi Værft omgivet af Træer lidt syd for Landeveien fra Tønning til Garding, og har ifølge Indskriften paa den gamle Klokke vistnok været indviet til St. Nicolaus. Der er maaskee ikke nogen af vore Landsbykirker, hvis Ydre i saa høi Grad bærer Præget af en gennemført Gothik. Den er opført af store røde Muursteen, der ere lagte i vexlende Skifter af lutter Løbere og af lutter Bindere paa samme Maade som i nyere Muurværk. Dens regelmæssigt anlagte Korsfløie ere oprindelige Dele af Kirkebygningen selv, hvis Chor imod Øst ender i en tresidet Slutning. De tvende smukke spidsbuede Portaler paa Skibets nordlige og sydlige Side ere i Hjørnerne prydede med ottekantede, snoede Søiler, hvilke ere besatte med polygone Baand om Midten og tidligere havde Løver liggende over deres Capitaler. Indtil den sidste omfattende Restauration 1857 - 59, ved hvilken Kirken fik et nyt Taarn, nyt Skifertag og høie Støbejernsvinduer m. m., fandtes der endnu i Kirkens meget høie spidsbuede Vinduer Levninger af Stavnværk og høie Poster, som vare udførte af Sandsteen. Imellem Vinduerne fremtræder der i hele Bygningens Ydre gothiske Muurstiver. Indvendig har Kirken Bjælkeloft, der er smukt malet og besat med Guldstjerner i de himmelblaae Mellemlum imellem Bjælkerne. Det brede Skib havde tidligere tre, nu dog kun to Rækker Stolestader, og Kirken gjør i sin Heelhed et meget lyst, venligt og tiltalende Indtryk.

Om denne mærkelige Kirkes Opførelse have vi tillige mere omstændelige Efterretninger, end det ellers er sædvanligt. Den skal først være bygget 1365 - det vil sige af Steen; thi en Trækirke har Stedet ganske vist haft før den Tid, og der kan heller ikke være Tvivl om, at Taarnet, som er ældre end den egentlige Kirke, allerede har været forbundet med en Steenbygning, inden Grunden i Aaret 1488 blev lagt til den nye Korsbygning. I Slutningen af Sommeren 1492 begyndte man at lægge Tømmerværket op paa denne; da de første Bjælker heisedes op over Choret, vare Hertug Frederik og "den gamle Dronning" (Dorothea. Christian I.'s Enke) tilstede.

I det følgende Aar kom Choret under Tag, og endelig 1495 indviedes Kirken og Høialteret af Biskop Eggert Durkop, der nogle Dage efter indviede endnu tvende andre Altere og atter et Par Dage senere meddeelte Børnene Confirmationens Sacramente i den nye Kirke.

Der kan uagtet den nævnte Eiendommelighed ved Steensifterne i dens Mure ikke værre Tvivl om, at det er den ved hiin Tid byggede Kirke, vi endnu have for os. Bygningens egne Former ligesaavel som Alt, hvad man veed om Sognets og Kirkens Historie, taler bestemt derfor. De mange gamle af Træ udførte Inventariesager, som findes i dens Indre, vidne ikke mindre imod den Antagelse, at en Brand skulde have fortæret den i det følgende Aarhundrede. Denne Kirke maa da indtil videre betragtes som den ældste sikkert daterede Bygning, i hvilken de nyere Muursskifter vides at forekomme hertilands.

Det meget omfangsrige Taarn foran Kirkens vestre Ende, er, som alt anført, ældre end denne selv, og dette er derfor ogsaa opført i de i Middelalderen sædvanligste Muursskifter. Det er nu kun lavt, men har upaatvivlelig tidligere været meget høiere. At her engang har fundet en Nedstyrting Sted, sees endnu af den knuste Hvælving over det nederste Stokværk, hvoraf nu kun Sporene ere tilbage. Ved Kirkens sidste Restauration er Taarnet blevet afsluttet foroven med et ganske lille Træspir af gothisk Form. Det er sandsynligt, at dette Taarn er omtrent af samme Alder som den største og ældste af de deriværende Klokker. Paa denne staaer følgende Indskrift: "*Maria bin ick geheten. dat kerspel to kotsenbull let mi gheten. o rex glorie veni cum pace. 8sanctus nicolaus. anno dni mccc L Xlll. vox mea vox vite. voco vos. ad sacra venite. per mea ----- defuncios plango. vivois voco. fulgura frango.*" Den mindre Klokke er støbt i Husum 1717.

Kirkens ottekantede Døbefont er temmelig plumpt hugget af en sortladen, fremmed Steenart. Den er prydet med fire raat udførte Hoveder; i nyeste Tid er den overmalet.

Altartavlen er udskaaen af Træ og bærer Præget af Middelalderens Slutningstid. Under dens nyere Overmaling skimter man disse Ord: "*Anno 1506 do is dies Altar gesetz worden.*" Foruden Hovedfremstillingen, der som sædvanligt er Korsfæstelsen, findes der deels i Midttavlen selv, deels i Sidefløiene otte mindre Fremstillinger af Lidelseshistorien. Øverst sees Jomfru Marias Kroning og tillige den hellige Jomfru som Himmeldronning med Barnet paa Armen. Tavlens Indfatning er dog ikke ældre end Midten af forrige Aarhundrede, og de udskaarne Figurer inde i Tavlen ere i nyeste Tid malede hvide ved Hjælp af Perlefarve.

Af Kirkens ældre udskaarne Træsager fortæner at nævnes et stort Crucifix med Maria og Johannes ved Siden i den nordre Korsfløi. en Læsepult og 5 gamle Chorstole samt Degnestolen i Choret; paa den sidste staaer: "*Hans Volqwartz. Anna Hans. Anno MDLXV.*"

Kirkens Epitaphiemalerier ere uden Værdi. Om en gammel Rustning og et Sværd, som hænger paa Skibets nordre Muur, hedder det, at de skulle have tilhørt General Steenbock (?).

Under Ditmarskernes fjendtlige Indfald 1415 og i Svenskekrigen 1713, samt ved Tønning's Beleiring i det paafølgende Aar leed Sognet meget.

I Kotzenbøl Sogn laae tidligere en adelig Gaard, der var opført i 1468 af Tete Fedderken. Denne var ved Joen Joensens Død 1462 (jvf. S.) bleven Staller over de tre Lande Eidersted, Everschop og Utholm. Paa hans Tid blev der 1466 vedtaget en Landret i Garding Kirke, der er affattet i 20 Paragrafer og endnu skal findes i Landskabets Archiv i Tønning *).

*) Trykt i Provinztalber. 1790. 1ste Hefte S. 60.

Om denne Staller fortælles ogsaa, at han var iblandt dem, der bevægede Kong Christiern I. til at afstaae fra sit Forsæt at afbrænde Byen Husum, til Straf for dens Deelagtighed i det 1472 af Kongens Broder Grev Geert reiste Oprør. Efter Tete Fedderkens Død 1474 blev Sønnen Bot Tetens Staller, hos hvem Kong Hans boede, da han 1485 besøgte Eidersted. Til denne gamle Slægt hørte ogsaa de senere Stallere af den Sieverske Familie (see Garding Sogn).

Kotzenbøl Sogn skal tidligere have været langt stærkere beboet end nu og efter Schröder have udgjort 6 saakaldte "Elterskab" (efter Andre 8 Bondelag), nemlig Syd- og Nord-Kotzenbøl, Riksbøl, Førsebøl, Steksbøl og Folkvard Bakens Elterskab, hvilket sidste tildeels hørte til Oldenswort og Tønning Sogne. Ogsaa det egentlige Eidersteds Fristed eller Fribjerg var her, og den gamle Buremansvei gik igjennem Sognet.

J. N. Schmidt udleder Sognets Navn fra Kothsaten d. e. Kaadnere, analogt med Kating, og ligesom dette findes skrevet Kotrum, forekommer Kotzenbøl skrevet Kotrebøl. Om det engelske Old cothset siger Suhm i sin Danm. Historie IV. S. 548, at det er af dansk Oprindelse, da det betyder "en, som sidder eller boer i en Kote."

Kating Sogn omgivet af Vollerwik, Welt, Garding, Katrineherd, Kotzenbøl og Tønning Sogne, grændser mod Syd til Vesterhavet (Eidermundingen). Kirken tæt ved Sødiget i den sydlige Deel af Sognet, 7/12 Miil sydsydvest for Tønning og 5/6 Miil sydøst for Garding. Arealet 1898 Tdr. fortrinligt Marskland, hvoraf en Strækning mod Øst kaldes Wischen (Engene), desuden 98 Tdr. Forland. Sognet berøres af Tønning-Garding Chaussee; mod Vest danner den saakaldte Riksbøl-Seitewende Grændsen mod Katrineherd Sogns Jorder. Med Hensyn til Vandafledningen hører Sognet deels til Katingsiel-Vandløsning, hvis Hovedcanal er den saakaldte Sønderbaadfart (Süderbootfahrt), deels til Tønning-Vandløsning, Skjellet mellem disse danner en Vei, som fra Kirken fører op til Chausseen. Disse Underafdelinger af de nævnte Vandløsningscommuner kaldes her Vester- og Øster-Mating *). Sønderbaadfarten danner ved sit Udløb gjennem Slusen den lille velbesøgte Katingsiel Havn, hvorved en Controlleur er ansat.

*) Om dette gamle Ords Betydning jvf. "Fragmentarische Bemerkungen die Landschaft Eiderstedt und deren Verfassung betreffend" i Staatsb. Mag. 1821 S.808.

Landsbyer findes ikke, men forskjellige Samlinger af Gaarde og Huse have særegne Navne, saaledes: ved Kirken (bei der Kirche), Panør, Kleeblatt, Schimmelhorn, Katingsiel, hvoraf en Deel hører til Vollerwik Sogn, og Rikelsbøl (Riksbøl); enkelte Gaarde ere Hochbom, Rothelau, Goliathof og Junkenhof. Ialt i Sognet 4 Gaarde med 100 - 150 Dgsl. Jord, 10 Gaarde med 50 - 100 Dsl., 4 Gaarde med under 50 Dsl., 42 Huse med Jord, 14 Huse uden Jord. Blandt de nævnte 1 Skolebygning, 1 Kornvindmølle og 2 Kroer.

Indvaanere: 516. Agerbrug, Studedefning og Kvægavl er Hovederhvervet. Alle Slags Haandværkere findes i Sognet; nogen Reie- og Fiskefangst drives af den fattigere Klasse.

Sognet hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning), Tønning Physicat (Tønning), tredje Digebaands Diggrevskab (Kating). Det danner Landskabet Eidersteds 27de - 29de Lægd; Sognet har 2 Lensmænd. Interessenterne have Stemme i de communale Forsamlinger, og maae mindst eie 20 Dsl. Jord. Sognet er et Valgkald. Kaldets Indtægter anslaaes til 1900 Rd. aarlig.

Kirken eier ca. 10 Dsl. tidligere Diaconatjorder samt Kapitaler til Beløb 1099 Rd.; desuden en aarlig Kanon paa 217 Rd. 2 Sk. og 10 Rd. 78 Sk. af bortfæstet eller solgt Kirkejord, og 32 Rd. aarlig af det Hasseske Legat.

Kirken har været indviet til St. Laurentius og er i sine oprindelige Partier opført af raae Kampesteen. Da de oprindelige Vinduer i en senere Tid ere blevne udvidede til store spidsbuede Aabninger, og da tillige de gamle Mure ere stærkt udspækkede og kalkede, opdager man ikke let mere characteristiske Former paa dem. Baade Skibet og Choret ere henimod Slutningen af Middelalderen udvidede og forlængede ved Tilbygninger af Muursteen; det sidste har derved faaet en tresidet Afslutning imod Øst. Der er al Grund til at antage, at denne Kirkens Forlængelse skriver sig fra de betydelige Bygningsarbejder, som fandt Sted her 1489. Da der ved den Tid fandtes tre Alterpræster ved Kirken foruden Hovedpræsten, kunde der dengang være god Grund til at foretage en Udvidelse. Den Omstændighed, at en stor Deel af Muurværket her er udført med nyere Steenskitter, kan i den herværende Egn ikke indeholde nogen gyldig Indvending imod denne Antagelse (jvf. Kirken i Kotzenbøl).

Foran Skibets Vestende er Taarnet tilbygget, hvilket imidlertid nu for Størstedelen er ødelagt, da Lynilden den 18de October 1862 slog ned i det, antændte dets Tømmerværk og beskadigede Murene saa meget, at de antages at maatte nedbrydes. Dette Taarn er (eller var) som Kirkens øvrige Tilbygninger opført af store røde Muursteen, lagte i nyere Skifter. Indgangsdøren paa dets vestre Side sluttet selv foroven af en flad (segmental) Bue, men den meget høje spidse Bue, der træder frem foran og heelt omgiver den, har et rigt sammensat og smukt udført gothisk Profil, som ganske bærer Middelalderens Mærke og giver al Grund til at holde den almindelige Antagelse for rigtig, ifølge hvilken ogsaa dette Taarn skal være opført i Slutningen af det 15de Aarhundrede. Foroven var det, hvad der ellers ikke er almindeligt i Sydslesvig, dækket med et Saddeltag, hvis Gavle vendte imod Nord og Syd. I sit Indre har Kirken overalt Bjælkeloft; i Skibet er der tre Rækker Stolestader, saaledes som det indtil de nyeste Tider skal have været almindeligt i alle de eiderstedske Kirker.

Altertavlen er udskaaren af Træ, fra Middelalderens Slutning, og paa dens Fløie staae de tolv Apostle endnu under de gamle gothisk forzirede Buer. Den stærkt overmalede udskaarne Prædikestol er forfærdiget 1580; 1664 er den paa Ny. "stafferet" af Lensmanden Peter Schmertz og Hustru, hvis Portraiter findes ved Siden.

Kirkens Døbefont er ikke af Steen, men kun af Træ; den staaer paa allegoriske Figurer og bærer Aarstallet 1626. Den under den spidse Chorbue liggende og med Udskjæringer forzirede Tværbjælke har Aarstallet 1666. Foruden nogle ældre værdiløse Epitaphiemalerier har Kirken en nyere Mindetavle, som Menigheden har ladet opsætte i Choret over Præsten D. N. Havenstein, der var Præst her i 40 Aar, fra 1815 til 1855.

Ved Kirkens Altere vare 1489, som alt anført, ansatte 3 Vicarer, blandt hvilke Nicolaus Syvels, der senere forekommer som Præst ved Poppenbøl Kirke *).

*) Om hans Endtlig jvf. Poppenbøl Sogns Beskrivelse.

Præsten Andreas Hay, ansat her fra 1740 til 1773, testamenterede sin ikke ubetydelige Formue til forskjellige offentlige Legater for Kating, Ording og Tønning Sogne.

Indtil 1722 var her et Diaconat, som gik ind ved den sidste Diaconus's Befordring til Hovedpræst. Han skal have været en Slægtning af den berømte Feltherre Tilly og bar dennes Navn.

1415 ødelagdes Kating Sogn ved Ditmarskernes fjendtlige Indfald i Eidersted. 1714 bortrev en smitsom Syge 140 af Sognets Beboere. Ogsaa i Svenskekrigen 1713 og ved Tønnings Beleiring 1700 leed Sognet meget.

Tidspunktet for Sognets Inddigning, der er foretaget i Fællesskab med Nabosognene, lader sig ikke nøiere bestemme. Som Kirkens Beliggenhed antyder, naaede Sognet tidligere længere ud i Eidermundingen, end nu er Tilfælde, og det efter Peter Sax 1533 fra Kating til Store-Alversum i Tønning Sogn lagte Dige var en Indflytning af det ældre, i de store Vandfloder 1532 og 1533 ødelagte Sødige. Lignende Indflytninger skulle her ofte være blevne nødvendige.

For Afledningen af Navnet Kating fra Kathe, dansk Kaadnersted, taler Heimreichs Beretning og den tidligere Skrivemaade, der var Katen. Sognets Navn findes ogsaa i ældre, officielle Kirkeregistre skrevet Kotrum og Kotzum.

Welt Sogn omgivet af Tating, Garding, Kating og Vollerwik Sogne. Kirken i den vestlige Deel af Sognet, 5/12 Miil sydøst for Garding og 1 1/4 Miil vest for Tønning. Arealet 1832 Tdr. Marskland, som i den østlige Deel af Sognet er af sværere Bonitet end i den vestlige, hvor det paa Grund af Sandholdighed fornemmelig er skikket til Kornavl. Til Sognet hører den midterste Deel af Kornkog, medens den octroierede Grothusenkog ikkun i kirkelig Henseende er forenet med samme. Med Hensyn til Vandafledningen henhøre Jorderne for Størstedelen til Kating-Vandløsningscommune, hvis Hovedcanal, den saakaldte Sønderbaadfart, mod Øst danner Sognets Grændse. Kornkogen og Grothusenkogen afvande til Brückritsluse. I Mellemdigerne mod Vest minde talrige Hveler om tidligere Digebrud.

I Sognet ingen egentlige Landsbyer, skjøndt nogle enkeltliggende Huse ved Kirken med Præstegaard og Skole kaldes Byen; andre Samlinger af Beboelser ere Elhorn, Schreiershuk *) og Vesterdeich. I Sognet 5 Gaarde med 100 - 150 Dsl. Jord, 5 Gaarde med 50 - 100 Dsl., 40 Huse med Jord og 2 Huse uden Jord. Iblandt de nævnte 1 Skolehuus, 2 Vindmøller og 2 Kroer.

*) Dette Navn synes laant fra det bekjendte Schreiershoek ved Havnekaien i Amsterdam, hvor tidligere Ostindiefarernes Slægtninge toge Afsked fra deres bortdragende Venner.

Indvaanere: 416. Agerbrug, Studedefning og Kvægavl er Hovederhvervet.

Sognet hører under Landskabet Eidersteds Jurisdiction (Garding), Østerdelens Landret, Østerdelens Landskriveri (Tønning), Østerdelens Penningmester (Tønning), Tønning Physicat (Tønning), tredie Digebaands Diggrevskab (Kating). Det danner Landskabet Eidersteds 13de - 14de Lægd; Sognet har to Lensmænd. I Sognets communale Forsamlinger stemme Interessenterne, der mindst maae eie 30 Dsl. Jord. Sognet er et Valgkald. Kaldets Indtægter anslaaes til 1600 Rd. aarlig. Nogle Huse og Gaarde i den nordvestlige Deel af Sognet med omtrent 278 Dsl. Jord høre i Kirke-, Skole- og Fattigsager til Garding Sogn; 50 Dsl. høre paa samme Maade til Tetenbøl Sogn. Om Grothusenkogen er det alt anført, at den kun i kirkelig Henseende hører herhen. Kirken eier ingen Jord og af Capitaler ikkun ca. 1422 Rd.

Grothusenkog, stor 567 Dagslet, omgivet af Kornkogen, Trelandskogen og Vilhelminekogen samt af Vesterhavet. Udenfor Sødiget noget Forland (216 Tdr. Land), der ifølge Octroien tilhører Kogen. Gjennem denne gaaer Bruckritsiels-Vandløsnings Strøm, og Slusen ligger i dens Sødige. I Kogen 4 G.

Indvaanere: 34. Agerbrug er Hovederhvervet, da Marsken er af den lettere Slags. Kogen har sin egen Inspecteur og en Lensmand. Den hører i kirkelig Henseende til Welt Sogn, hvortil den bidrager med 1/4 af Udgifterne, og i Skolesager til Garding Sogn.

Kirken er bygget af Muursteen paa en Værft omgivet af Trær. Den støttes udvendig ved Stræbepiller, er uden Taarn og synes tidligere at have været mindre. Kirken, hvis Altertavle ikke skal være uden Kunstværd, har i de senere Aar modtaget en Deel Forbedringer. Gulvet er belagt med Fliser og den dobbelte Gang i Skibet reduceret til en enkelt. Ogsaa et lille Orgel og et Portrait af Luther er anskaffet til den. Et Portrait af den eiderstedske Provst Møllenhof. der var Sognepræst i Welt fra 1728 til 1770, hænger i Kirken.

Welt skal samtidig med Kirkerne i det gamle Everschop 1113 have faaet et Capel fra Garding. 1415 skal Kirken være bleven ødelagt af Ditmarskerne. 1609 nævnes Indtægten af en tidligere Vicarie.

En ubebygget Værft Kampenhof skal have været Stallersæde. Rimeligviis boede Stalleren Ove Lorenz her, der 1702 afløste Nicolaus von Graffen, Landskabet havde nemlig for en Sum paa 10,000 Daler af Generalmajor Bergholz tilkjøbt sig Anerkjendelse af Retten til at have i Landskabet fødte

Stallere, og den Ovennævnte blev da fra Diggreve udnævnt til Staller. Den gottorpske Hertug Frederik, der, medens han tog Deel i Carl XII.'s Felttog i Polen, "mod tilbørlig Caution" havde bortforpagtet de hertugelige Dele af Holsteen og Slesvig tilligemed Administrationen af Justits og Politi til Generalmajor Andreas Bergholz, faldt den 19de Juli 1702 ved Elissov. Hermed gik Forpagtningen *) tilbage, tilligemed den om Stallerembedet i Eidersted indgaaede Handel, og von Graffen blev gjenindsat, men maatte atter vige, først for den Ovennævnte og efter dennes Død 1705 for Jacob Sievers (1705 - 14). Det synes imidlertid, at von Graffen ikke har ladet det mangle paa Indvendinger, thi han udnævntes omsider til Overstaller, "dog uden Magt og uden Indtægter."

*) Overdragelsespatentet, hvorved denne Forpagtning kom istand, findes trykt hos Heimreich. Falcks Udgave, 2den Deel S. 235.

Naar eller hvorledes Welt Sogns Jorder bleve inddigede, derom haves ingen anden Efterretning, end at det er skeet i Fællesskab med flere af Nabosognene i det egentlige Eidersted.

Det nord for Sognet gaaende Sommerdige, der danner Grændsen mod Garding Sydermarsk, synes oprindelig at have været anlagt som Sødige imod Nord. forinden Sydermarsken inddigedes, hvilket af Dankwerth antages at være skeet 1242 **).

***) Heimreich anfører dog dette Aarstal, vistnok med Rette, for Kornkogens Inddigning. Jvf. S. 311.

Den gottorpske Hertug Christian Albrecht skjænkede Forlandet udenfor Trelandskogen til Commandanten i den daværende Fæstning Tønning, Generallieutenant Grothusen, der ved Octroien tilsikredes Skattefrihed i 18 Aar for den Kog, som han sammesteds maatte inddige. Som Følge heraf blev Grothusenkog inddiget 1693.

Kilde:

Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig ved J. P. Trap. Kjøbenhavn. I Commission Hos Boghandler G. E. C. Gad, Berlingske Bogtrykkeri ved L. N. Kalckar. 1864.

Udgivet i affotograferet udgave 1975 af Selskabet for udgivelse af kilder til Danmarks historie, med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd

Side 284 – 302.